

УДК 81'36-112

МІСЦЕ ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИХ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кропивницький)

Статтю присвячено питанню місця в системі підготовки вчителя сучасної школи теоретичних мовознавчих курсів (вступ до мовознавства, загальне мовознавство) та історичних (старослов'янська мова, історична граматики української мови, історія української літературної мови). Зроблено спробу визначити їхню роль у формуванні фахових компетентностей майбутніх учителів-словесників та необхідність знань із цих навчальних курсів для формування соціальних і громадянських компетентностей школярів.

Ключові слова: *концепція, нова школа, компетентності, вступ до мовознавства, історична граматики української мови.*

Olga Kryzhanivska

THE PLACE OF THEORETICAL LINGUISTIC AND HISTORIC COURSES IN TRAINING THE MODERN SCHOOL TEACHERS

The article is devoted to the place of theoretical linguistic (Introduction to Linguistics, General Linguistics) and historic (Old Slavonic language, historical grammar and history of the Ukrainian language) courses in training the modern school teachers. There is an attempt to define their role in forming future language and literature teacher's professional competences and the need for these courses knowledge for creating student's social and civic competences.

The reason for drawing attention to this approach in studying general subjects was the adoption of the new Concept of secondary education in Ukraine – «New School. Space for educational opportunities», which significantly changed the focus of educational activities in general and demanded to redefine the place of the mother tongue in forming a citizen. A school should provide the level of teaching Ukrainian language which will make communication with the official language one of the key competencies. In addition, it is expected that a school will form a graduate's deep understanding of national identity, which is a prerequisite for an open attitude and respect to diversity of cultural expression of other nations. Tolerant attitudes towards «others» begins with a deep respect to «their».

The article gives specific examples which show the importance of studying some general linguistics topics in forming professional competence of future language and literature teachers in the new school, such as: «Branches of Linguistics», «Language and thinking». It is also shown how to apply the history of the Ukrainian language knowledge in schools while teaching topic

«Ukrainian alphabet», «Vocabulary groups according to range of usage: active and passive consumption».

The author emphasizes that the philologist teacher becomes one of main figures in a school which does not just teach a subject but forms a conscious citizen of an independent Ukraine who is ready to live in a multicultural world.

Key words: *concept, new school, competence, introduction to linguistics, historical grammar of the Ukrainian language.*

2016 рік уходить в історію української освіти широким обговоренням концепції перебудови вітчизняної шкільної освіти «Нова школа. Простір освітніх можливостей», яка проголосила перехід від дотепер визначеного завдання освітнього процесу – накопичення знань до нового – формування компетентностей, необхідних випускникові впродовж усього дорослого життя. Увага громадськості передусім приверталася до шкільної освіти, оскільки «світогляд закладається ... в школі» [1, с. 7], бо сама концепція охоплює насамперед шкільний освітній простір, модифікуючи його часові параметри (школа буде 12-річною), зміст навчання та методику організації освітньої діяльності (педагогіка партнерства, орієнтація на учня тощо).

Розробка Концепції не є даниною моді чи суб'єктивною забаганкою амбітних чиновників. Без кардинальних змін нинішня українська школа не задовольнить суспільні потреби в такому випусникові, який би був затребуваний та успішно реалізований на ринку праці. Саме тому в Передмові до тексту документа й наводяться експертні прогнози потреб ринку праці 2020 року в розрізі конкретних умінь: навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі [1, с. 6]. Уже зараз зрозуміло, що шкільне навчання далеко не все з названого може сформувати. По-перше, шкільна програма перевантажена багатьма другорядними предметами й темами. По-друге, мета навчання визначається термінологічним словосполученням «сформувати знання», а не «навчити здобувати знання». По-третє, у середніх

освітніх закладах не вистачає сучасних технічних засобів для здобуття інформації, а ті, що є, не завжди фахово використовуються. По-четверте, учитель володіє методиками навчання, актуальними для минулих років, і не завжди готовий їх змінювати.

Пропонована стаття торкається якраз останньої проблеми – формування сучасного вчителя для нової школи. Нас цікавлять не загальнодидактичні підходи й методики підготовки педагога у виші, а конкретні змістові видозміни формування вчителя української мови і літератури при вивченні базових теоретичних дисциплін та мовознавчих курсів історичного циклу.

Пояснимо вибір мети розвідки. Як показує текст концепції, вчитель-філолог відтепер є центральною фігурою в системі шкільної освіти, оскільки він формує базові, ключові компетентності для життя – комунікативні. Назвемо їх, зберігаючи нумерацію Концепції: 01. Спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовами. 07. Соціальні і громадянські компетентності. ...Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів [1, с. 13]. 09. Загальнокультурна грамотність. ... Передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших [1, с. 14].

Відштовхуючись від стратегічної мети – сформувати названі компетентності – спробуємо визначити, з якими ж знаннями повинен іти вчитель української мови в школу, щоб якісно готувати успішних майбутніх громадян. Зосередимо увагу на тих дисциплінах вишівської програми підготовки філолога, які не мають «прямого» продовження в школі, як, наприклад, сучасна українська літературна мова – українська мова. У школі не викладається ні загальне мовознавство, ні жодна історична лінгвістична дисципліна [2]. То які ж знання з цих курсів повинні доноситись учням?

Безперечно, спілкування державною мовою формується і в сім'ї, і в дошкільному закладі, і на уроках рідної мови та в позанавчальний час з

використанням знань із сучасної української літературної мови, практикуму з української мови, культури мови, стилістики української мови тощо. А от «глибоке розуміння власної національної ідентичності» [1, с. 14] може бути сформоване тільки тим учителем, який уміє не тільки (і не стільки!) наголошувати на солов'їності нашої мови, на її непростій історії, а який сам засвоїв сучасні знання про особливості мови як суспільного явища, про тенденції розвитку мовних систем, про їхні виражальні можливості й національну специфіку. Без глибоких знань із загального мовознавства препарованих до шкільного курсу української мови, цього зробити не можна. Спробуємо показати це на прикладах.

Студенти першого курсу в межах пропедевтичної мовознавчої навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства» знайомляться з темою «Напрями мовознавства». Безперечно, добре, коли майбутній учитель-словесник може пояснити підходи до вивчення мови порівняльно-історичним, типологічним, ареальним мовознавством, психо-, соціо- та когнітивною лінгвістикою. Так він продемонструє набуті знання, і цього було досить за попередніх освітніх вимог. Але нині на основі сформованих інформаційних даних він повинен виявити низку компетентностей, які виявляються в умінні використати набуте для пояснення тих чи тих фактів буття української мови. Наприклад, студенти знають, що соціолінгвістика вивчає вплив суспільства на мову й оперує такими термінами й поняттями як *мовний стан*, *мовна ситуація* тощо. Нинішній випускник вишу, завтрашній учитель, повинен уміти аналізувати сучасний мовний стан українського суспільства, пояснювати причину тих чи тих його виявів, прослідковувати зміни мовної ситуації в конкретний історичний період.

Студент, який склав іспит на позитивну оцінку, одержав необхідні базові знання і, за умов сформованості потреби вчитися впродовж життя, уже як учитель може описувати зміни мовної ситуації сучасної України. Для цього тільки треба відстежувати відомі для зацікавлених дані про параметри мовного життя суспільства. Наприклад, напередодні цьогорічного Дня української

писемності та мови було оприлюднено низку цифр, які ілюструють кілька позитивних тенденцій, що засвідчують факт розширення функціонування державної мови в молодіжному середовищі. Так, українською мовою виконували завдання ЗНО в 2016 році (маючи право вибору) з історії України – 93%, з математики – 88%, із біології – 91%. Минулого навчального року українською мовою навчалося 89,5% школярів. Разом з тим, треба вказати й на те, що загальнокомунікативна ситуація в державі на рівні приватного спілкування залишається непростою. Хоч 50% опитаних удома спілкуються українською мовою, а ще 25% – то українською, то російською, але потребує уточнення якості мови спілкування: наскільки вона українська, скільки громадян послуговується суржиком тощо.

Мудрий учитель може використати такі дані та принагідно провести бесіду про відповідальність кожного за якість мовного життя в державі, про те, що саме молодь більш «пластична», сучасна, європейська в мовному питанні.

Однією з центральних у курсі загального мовознавства є тема «Мова і мислення» й дотична до неї проблема *мовної картини світу*. Студент може засвоїти назване поняття, глибоко вникнути в дискусію про одну/різні мовні картини світу, навіть усвідомлювати, що світобачення того чи того народу спричинює певні особливості розвитку його мови, але при цьому не вміти інтегрувати явище на прикладі рідної мови. Це, знову ж таки, знання, які не переросли в компетенції, а тому вони не будуть задіяні в професійній діяльності вчителя, бо програма цього не вимагає. А отже, не буде формуватися й світоглядне поняття мовної специфіки свого народу. На прикладі ж української мови можна провести цікаві спостереження за виявом зв'язку «народний менталітет – мова». Так для нашої мови характерні зменшувально-пестливі суфікси, які є виразниками тих чи тих емоційних станів. Вони трапляються в різних частинах мови: серед іменників – *малятко, донечка, вербиченька*, поміж прикметників – *малесенький, дорогусінький, голубесенький*, з-посеред числівників – *троєчко, двоєчко*, між займенників – *усенький*, проміж дієслів –

спатусі, спатоньки, гулятки і прислівників – *височенько, далеченько, тамоньки, тутоньки* тощо. Учні зараз поглиблено вивчають англійську мову, тому можна запропонувати їм віднайти, чи є такі відповідники в цій мові, і зробити висновок про особливості однієї й іншої мовних систем.

На перший погляд здається, що мовознавчі курси історичного циклу важко пристосувати до шкільної української мови. Безперечно, класична старослов'янська мова та історична граматики слугують своєрідним екскурсом у минуле для пояснення тих чи тих фактів сучасної української літературної мови. Школа ж ставить на меті навчити норм усіх рівнів її літературної форми. Але за такого підходу учні сприймають мову як систему правил, а не особливий національний об'єднувальний засіб спілкування й пізнання навколишньої дійсності.

Підручники й посібники для різних класів майже нічого не говорять про особливості нашої мови, про те, чим вона відрізняється від інших, особливо споріднених. Саме тому компетентний учитель, озброєний знаннями з історії мови, може стати безцінним джерелом знань про специфіку національної мови нашого народу, про формування тільки їй притаманних ознак. Зрозуміло, робити це треба доцільно, ненав'язливо, з урахуванням вікових особливостей школярів.

Наприклад, уже в п'ятому класі при вивченні теми «Український алфавіт» можна провести невелике дослідження з історії становлення української абетки. Діти повинні зрозуміти, що азбука – історично змінна система. Їм можна запропонувати для порівняння алфавіти до змін 1993 року і вміщений у новій редакції «Українського правопису». Школярі обов'язково побачать нову літеру на позначення задньоязикового проривного, а також помітять зміну місця знака м'якшення.

Оскільки при вивченні орфоепічних норм учитель обов'язково наголосить на різній вимові в українській мові звуків [г] та [ґ], сформує необхідний словничок зі звуком [ґ], то так виробиться низка компетенцій,

необхідних культурним людям: правильно вимовляти звуки і звукосполучення, вміти користуватися словником при появі вимовних труднощів; учні запам'ятають місце літери *te* і знатимуть її історію.

До багатьох цікавинок може повернути компетентний учитель школярів при вивченні лексики, привернувши увагу, наприклад, до «руху» слова між групами активних і пасивних лексем (до прикладу, *гривня, відсоток*), до паралелізму українського й запозиченого слова (як-от, *диференціація – розрізнення, моніторинг – вивчення, маркетинг – управління*) і, відповідно, культури вживання чужомовних номенів. А скільки цікавого й повчального можуть дізнатися підлітки, вивчаючи власні назви на прикладі імен та прізвищ учнів свого класу, назв населених пунктів, близько розташованих до рідного поселення! Тут обов'язково треба наголошувати на «українськості» власних назв, привертати увагу до слів-покручів і серед прізвищ, і серед імен, і серед топонімів.

Отже, формуванню життєво важливих компетентностей школяра повинно передувати їхнє оформлення в учителя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Концепція «Нова школа. Простір освітніх можливостей». – К., 2016. – 34 с.
2. Українська мова (10–11 кл.): Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Суспільно-гуманітарний напрям (історичний, правовий, філософський профілі); філологічний напрям (профілі – іноземна філологія, історико-філологічний); художньо-естетичний напрям. Академічний рівень. – К.: Зодіак-ЕКО, 2010. – 33 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крижанівська Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українська ономастика, історія української мови та методика її викладання.